

קורס מורי דרך תשע"ז (2016 – 2017)

בית הספר לתיירות אתגרית, המכללה האקדמית בוינגייט

דו"ח סיור 05

מקורות הירדן – דן ובניאס

נועם זיו

מסלול הסיור (אתרים מרכזיים): תל דן, בית אוסישקין, בניאס, ח'רבת עומרית, אנדרטת אסון המסוקים

תאריך הסיור: 19.6.2017

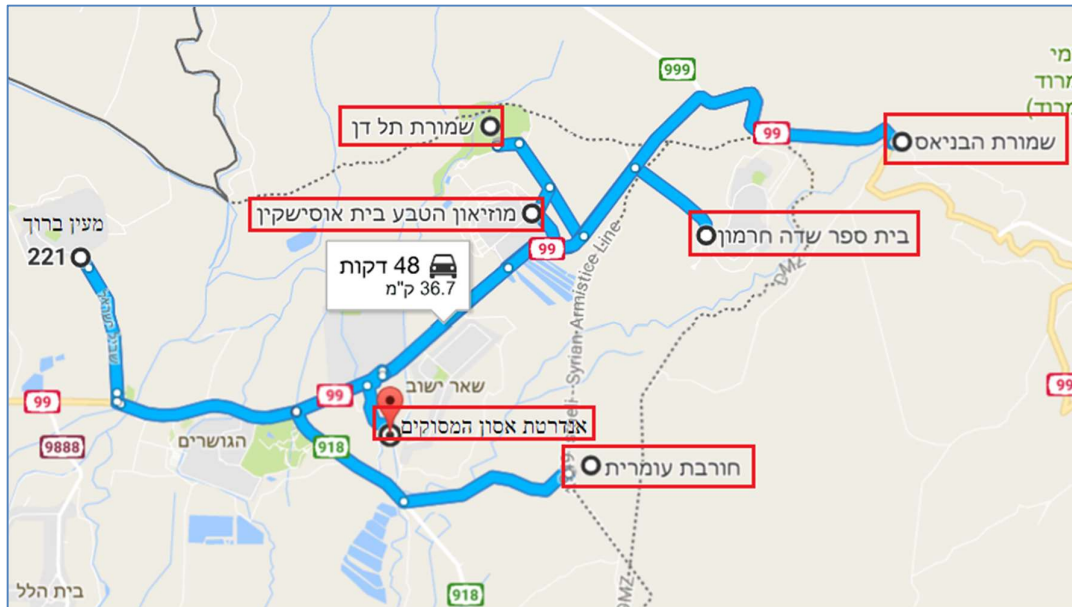
מדריך הסיור: ניר קינן

לו"ז ומנהלות

מ...	עד...	פירוט הפעילות	מנהלות ועזרים	הערות
7:30	7:55	תצפית מבי"ס שדה חרמון	ראות מוגבלת ממרפסת התצפית מערבה בגלל עצים המסתירים את הנוף. רצוי בשעות הבוקר.	
7:55	8:10	נסיעה משנר לתל דן		
8:10	11:40	שמורת תל דן	אתר רט"ג בתשלום, מונגש חלקית. הכניסה לשמורה נסגרת שעה לפני השעות הרשומות	שירותים בכניסה וליד השער הכנעני
			<p>שעות קיץ: בימים א'-ה' ושבת 8:00-17:00. בימי שישי וערבי חג 8:00-16:00</p> <p>שעות חורף: בימים א'-ה' ושבת 8:00-16:00. בימי שישי וערבי חג 8:00-15:00 בערב ראש השנה, ערב יום כיפור וערב פסח: 8:00 - 13:00</p> <p>טלפון: 04-6951579 פקס: 04-6950128</p>	
11:45	12:45	בית אוסישקין	המוזאון בניהול החברה להגנת הטבע. בתשלום ובתאום מראש. רצוי לצפות בסרט, אח"כ במוצגי המוזאון, ובסוף במוזאון החי באולם המזרחי.	שירותים ליד החניה
12:45	12:55	נסיעה למעין ברוך		
12:55	13:40	הפסקת צהריים במעין ברוך	במרכז המסחרי בצומת מעין ברוך	שרותים, מסעדות
13:40	13:55	נסיעה לבניאס		
13:55	17:00	בניאס	אתר רט"ג מונגש חלקית. הכניסה לשמורה נסגרת שעה לפני השעות הרשומות. ההליכה מהאתר הארכאולוגי למפל הבניאס נוחה אך די ארוכה (כ 1/2 שעה).	שירותים בכניסה וליד החורשה הצפון מערבית

	<p>שעון קיץ: בימים א'-ה' ושבת 8:00-17:00 בימי שישי וערבי חג 8:00-16:00</p> <p>שעון חורף: בימים א'-ה' ושבת 8:00-16:00 בימי שישי וערבי חג 8:00-15:00</p> <p>בערב ראש השנה, ערב יום כיפור וערב פסח: 8:00 - 13:00</p> <p>טלפונים: מעיינות 04-6902577 מפל והשביל התלוי 04- 6950272</p> <p>פקס: מעיינות 04-6904066 מפל והשביל התלוי 04- 6950272</p>			
	<p>כניסה מכביש 914 ליד ק"מ 40, יש שלט "נבי יהודה". אתר עומרית נמצא צפון מזרחית לנבי יהודה. מהחניה יש הליכה של כ 10 דקות לאתר.</p>	נסיעה לחרבת עומרית	17:20	17:00
שירותים כימיים		חרבת עומרית	18:05	17:20
		נסיעה לשאר ישוב	18:25	18:05
		אנדרטת אסון המסוקים	19:00	18:25

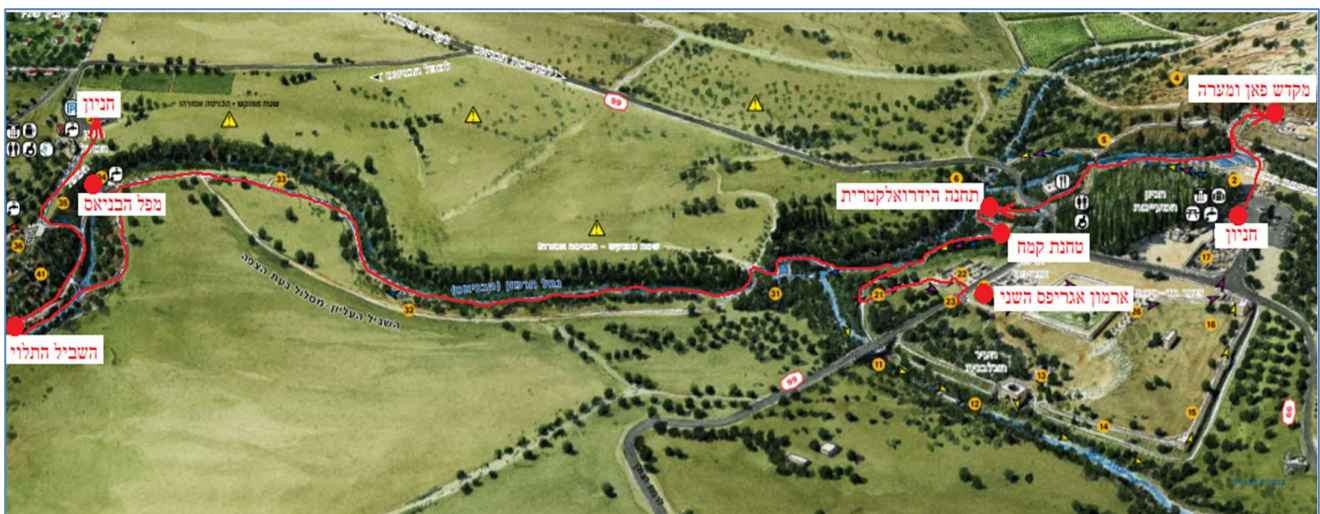
מפת הנסיעה בסיור

מפת קטעי ההליכה בתל דן

מפת ההליכה בשמורת הבניאס

תכני ההדרכה

אתר	תוכן ההדרכה
<p>שמורת טבע תל דן</p>	<p>תל דן (בערבית תל אל-קאדי, "תל השופט") הוא תל הנמצא כחצי קילומטר מצפון לקיבוץ דן, בתחומה של שמורת טבע תל דן בעמק החולה. גובהו 204 מטרים מעל פני הים, שטחו כ-200 דונם. בשנת 1838 הציע רובינסון לזהות את התל עם "דן" המקראית, ומספר אתרים בו נחפרו והעלו ממצאים ארכאולוגיים רבים וייחודיים מתקופות שונות. העיר דן העתיקה ירדה מגדולתה עם עלייתה של העיר בניאס הסמוכה. רק במהלך המאה ה-20, בעקבות הפיכתה לנקודת ציון בגבולה הצפוני של ארץ ישראל המנדטורית, שבה דן ותפסה את מקומה בהיסטוריה. המקום שב ועלה לכותרות לאחר מלחמת העצמאות בגלל חשיבותו להתיישבות, לביטחון ולמקורות המים של מדינת ישראל.</p> <p>במהלך קביעת הגבול בין המנדט הבריטי למנדט הצרפתי בתחילת שנות ה-20, היה תל דן נקודה בגבולה הצפוני של ארץ ישראל ובגבולו של המנדט הבריטי. בשנת 1939 חודש היישוב העברי במקום עם הקמתו של קיבוץ דן, סמוך לתל. מאז הקמת הקיבוץ ועד ימינו מנוצלים מי מעיינות הדן לשתייה, להשקיה חקלאית ולברכות הדגים.</p> <p>לאחר מלחמת העצמאות הוקם על התל, סמוך לגבול עם לבנון, מוצב צבאי גדול כדי להגן על היישובים, ובהם קיבוץ דן, ועל מעיינות הדן. מוצב זה פעל עד 1967, ובאתר ניתן לראות שרידים של תעלות קשר ובונקרים. אפשר לטייל בתוך התעלות הנמצאות במצפור המוצב. כמו כן הועבר לכאן טרקטור סורי ששימש את הסורים בעבודות להטיית מקורות הירדן בשנת 1964.</p>
	

תקופות באתר תל דן

תקופה	תאריך	אופי היישוב
הלניסטית קדומה	332-167 לפנה"ס	עיר מרכזית
פרסית	536-332 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברזל א'	1200-1000 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה מאוחרת II, א, ב	1400-1200 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה מאוחרת I	1550-1400 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה תיכונה II ב	1750-1550 לפנה"ס	עיר מרכזית – סוללת עפר ושער שמור היטב
ברונזה תיכונה II א	2000-1750 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה קדומה III	2700-2200 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה קדומה II	3000-2700 לפנה"ס	עיר מרכזית
ברונזה קדומה I, א, ב	3300-3000 לפנה"ס	יישוב כפרי לצד מעינות הדן
כלקוליתית	5200-3300 לפנה"ס	שרידי יישוב על מעינות הדן
נאוליתית קרמית א, ב	7200-5200 לפנה"ס	חרסים וכלי צור בלבד

"הבולען" (המעין הנעלם)

למרות שמו, זהו איננו בולען, אלא פתח ניקוז מלאכותי שנחפר על מנת להוציא עודפי מים אל מחוץ לחומה, אל ערוצו המרכזי של נחל דן. בכל הערים העתיקות היה מפעל מים, בו תפסו מעיין והכניסו את מימיו לעיר (למשל, בירושלים – השילוח).
בדן הייתה בעיה הפוכה מכיוון שמעיינות קארסטיים נובעים בתוכה. מעבר המים מתאפשר הודות לסלעי בזלת שהונחו לאורכו, משמשים כ"פילטר" ומונעים את סתימתו.

עין דן

זהו מקורו העיקרי של נחל דן, (בערבית: **עין אל לידאני**).
עין דן הוא מעיין ענק בתחום שמורת טבע תל דן, הנובע ממאות נקודות על פני שטח של 30 על 40 מ' לערך, ברום של כ-190 מ' מעל פני הים.
עין דן שופע 8 מ"ק מים לשנייה, וזאת ברמה גבוהה מאוד של קביעות ועקביות. בכך הוא מספק בממוצע שנתי כחצי מכל מימי הירדן המאוחד.
עין דן הוא המעיין בעל השפיעה הגדולה ביותר במזרח התיכון. התנודות בכמות-המים של הדן בין חודש השיא לחודש השפל, ובין שנה גשומה לשנה שחונה – קטנות מאד.

מכאן שבקיץ ובסתיו, ובמיוחד אחרי שנת בצורת, כאשר פוחתים מאוד מימיהם של שאר מקורות הירדן, תורם הדן רוב מימיו של הירדן. ואילו בימי שיטפון בחורף, אחרי שבוע של גשם חזק, גואה החצבני מאד, וחלקם היחסי של מי הדן בירדן קטן.

מכאן יוצאים המעיינות דרומה, צפונית לכאן אין מעיינות. יש נביעות נוספות בהמשך דרומה. המקום תחום בין 4 שברים. תל דן הוא הורסט שהתרומם, כי בקע ים המלח מקבל כאן זווית של 45° , וממשיך צפונית-מזרחית ללבנון.

זו נקודת לחץ שהעלתה את ההורסט. השכבות התחתונות בצד המערבי הן של אבן חול – שכבות נושאות מים. הדרך למסופוטמיה עברה דרך דן, מכאן המיקנים סחרו עם המזרח הקרוב. בעקבות הורדוס, העיר המרכזית עברה מדן לבניאס. דן הייתה עיר מרכזית בתקופה ההלניסטית, והבניאס מהתקופה הרומית ואילך.

עין לשם

על פי מסורת המקרא, **לַיֵּשׁ** (או **לְשֵׁם**) היה שמה של דן לפני כיבושה בידי בני שבט דן (שופטים יח 26-29; יהושע יט 47). ספיקת עין לשם היא כ-2,000 מ"ק בשעה, והוא מקור המים המשני של נהר הדן, אחרי עין דן. מי עין לשם זורמים במורד תל דן אל נהר דן בפלגים אחדים, הזורמים בין עצי שמורת דן ויוצרים את אחת הפינות היפות בשמורה. גובהו היחסי של המעיין מוסבר בכך שהלחץ ההידרוסטטי העלה את המים לגובה והם פורצים במעיין בתל. המעיין שרת את העיר הכנענית.

מצפור האלה

נמצא בדרום התל. מהמצפור נראים הרי נפתלי, מורדות הגולן ועמק החולה. המצפור נקרא על שם עץ אלת הכלאיים המיוחדת הגדלה בו. העץ נקרא אלת הכלאיים משום שהוא מין כלאיים של אלה ארץ ישראלית ואלה אטלנטית. השרידים של האלה ההיסטורית בני כ-1500 שנה! העץ העתיק נשרף. האזור היה נתיב של עליה בלתי לגאלית בתקופת המנדט הבריטי. עולים מסוריה, עירק, אפגניסטן וכו'. הפלמ"ח מקים חוליה שתפקידה להבריא עולים. נוצר קשר עם מבריחים לבנוניים שהעבירו עולים תמורת כסף. אחד מחברי החוליה היה **חיים פיינר (חפר)** שכתב ב-1945 את השיר "בין גבולות":

**בין גבולות, בין הרים, ללא דרך, לילות חשוכי כוכבים –
שירות של אחים, בלי הרה, למולדת אנו מלויים.
לעולל ולרד – שערים פה נפתח.
למדך ולתקן – אנו פה חומת מגן!**

הבריטים וויסתו את זרם העולים על מנת להתמודד עם פיצוץ אוכלוסין, עד '67 היה כאן מוצב של צה"ל.

שער אברהם (השער הכנעני)

שער קדום מהתקופה הכנענית בצדה הדרום-מזרחי של העיר, שיחד עם הסוללה הכנענית בתוכה הו התגלה, מהווה את השריד החשוב ביותר בתל.

השער נבנה מלבני בוץ והשתמר במלוא גובהו (שבעה מטרים).

לצד השער נמצאה במה מרוצפת, המזכירה תיאורים מהמקרא, וכן שער נוסף מהתקופה הישראלית.

הסוללה מתוארכת לתקופת הברונזה התיכונה 2 ובמרכזה גרעין אבן.

גרעין חלקו הדרומי של התל הוא קיר אבנים שהשתמר בגובה 10.5 מטרים וברוחב 6.5 מטרים.

בסיס הסוללה הוא 50 עד 60 מטרים, וגובהה משוחזר בכ-20 מטרים.

מילוי האדמה הכיל אדמה מקומית ושכבות יישוב קדומות, ובחלקים מסוימים כוסה חלקה החיצוני באדמה גירנית למניעת סחיפה.

אין הסכמה במחקר אם תפקידה של הסוללה הגנתית או תעמולתית.

השער כולל פתח בצורת קשת לבנים שהשתמרה בשלמותה, שני מגדלים משני צדדיו - האחד פונה

אל העיר והאחר פונה אל צידה החיצוני - ושני תאים בכל אחד משני צדדיו (שער 4 מרחבים).

המעבר דרך השער הוא באורך של 100 מטרים והוא מורכב ממדרגות העולות אליו משני הצדדים ובצד הפנימי חובר אל רחוב מהתקופה.

שער העיר דן הוא שער העיר השלם הקדום ביותר שהתגלה בעולם, ונראה ששרד מאחר שנסתם מסיבה בלתי ידועה (אולי טעות תכנונית?), כוסה בעפר ושימש למעשה גרעין לסוללה שנבנתה עליו.

החומה והשער הישראלי

חומת העיר המשוחזרת היא, ככל הנראה, מתקופתו של **ירבעם**.

רוחב בסיס הסוללה, שנבנתה משכבות של עפר, אבן, חצץ וחומרים אחרים, מגיע ל-60-70 מטרים, והיא נבנתה גם מבחוץ וגם מבפנים

ליד שער העיר הישראלי, בדרומו של התל, ניתן להבחין בכך שהחומה הוקטנה, כנראה בידי המלך **אחאב** במאה 9 לפנה"ס, שהפך את האזור מחוץ לחומה ל"חוצות" - שווקים.

כאן התרכזו החיים הציבוריים של העיר, ואף ניתן לראות במקום ספסל עליו ישבו ה"זקנים" לשפוט את העם.

השער גדול למדי וכולל חלק חיצוני, חלק אמצעי שבו ארבעה תאים, וחלק פנימי שמטפס על הסוללה המקיפה את העיר ומוביל לתוכה.

במפתח החיצוני של השער נותרו אבני הסף, וכן השתמרו שקעים שנבנו לצירי הדלתות והאבנים שעצרו את דלתות השער.

צמוד למגדל שממזרח לשער התגלו חמש מצבות בזלת, שייתכן ושימשו כ"**במת השער**".

בשכבה העליונה של הריצוף מולנו נתגלו בשנת 1993 שלושה שברים של כתובת ניצחון מימי בית ראשון (מאה ה-9 לפנה"ס).

בכתובת, **חזאל** מלך ארם-דמשק מתפאר שהרג שבעים מלכים, ביניהם את **יהורם** בנו של **אחאב** מלך ישראל ואת **אחזיהו** בנו של יהורם מלך בית דוד.

הכתובת כתובה ארמית, באותיות זהות לאותיות הכתב העברי העתיק.

האסטלה עשויה בזלת מקומית, וגובהה המקורי היה כנראה כמטר אחד. שבריה נמצאו קבועים בשימוש משני בקיר וברחבה שלפני השער החיצון. למרות שחסרים בה חלקים, גדולה חשיבותה של כתובת זו במחקר המקרא ותולדות עם ישראל.

זו התעודה האותנטית היחידה שמופיע בה המונח "מלך בית דוד", ומעידה על כך שהיה בית דוד. הכתובת נכתבה 150 שנה אחרי בית דוד. חזאל מלך ארם כבש את כל הארץ בשנת 835 לפנה"ס, והשאיר כתובת ניצחון בשער העיר.

אתר הפולחן

המקדש בצדו הצפוני של התל מזוהה עם המקדש המתואר במקרא שנבנה על ידי **ירבעם בן נבט** במאה ה-10 לפנה"ס. תוכניתו הייתה דומה, ככל הנראה, לזו של בית המקדש הראשון בירושלים, על מנת שישמש תחליף ראוי לעשרת שבטי ישראל שהתפצלו מממלכת יהודה. במקום נמצאו עצמות של חיות כשרות, ומספר חוקרים גורסים כי אלו הן עצמות של קורבנות שהועלו על המזבח. מזבח זה בנוי כפי שמצוה בתורה - מאבני גוויל בעלות חורים לניקוז דם הקורבן, ואילו הופעת מדרגות שלידי המזבח מגלה כי לא קיים אזהרת התורה "לֹא תַעֲלֶה כְּמַעַלְתָּ עַל מִזְבְּחִי" (שמות, כ, כ"ב). אחת מקרנות המזבח נתגלתה בסמוך. סמוך למזבח נמצאו מחתות וקערת נחושת - כלים פולחניים שהיו בשימוש גם בהיכל בית המקדש בירושלים.

במת המקדש המצויה מצפון למכלול המזבח נבנתה אף היא בתקופת ירבעם בן נבט, הורחבה אחר כך בתקופת **אחאב** במאה ה-9 לפנה"ס, ונוספו לה מדרגות בתקופת **ירבעם בן יהואש** במאה ה-8 לפנה"ס. ליד הבמה התגלה מבנה מוארך שככל הנראה שימש את הכוהנים שניהלו את האתר. סמוך לאתר הפולחן נמצא "**מצפור המוצב**" הניצב במקום שבו שכן מוצב צה"ל עד מלחמת ששת הימים, ומסביב נחפרו תעלות קשר.

האתר ככל הנראה המשיך לשמש כאתר פולחן עד התקופה ההלניסטית על-פי כתובת דו לשונית יוונית-ארמית "**לאל אשר בדן**" שנמצאה באתר.

טחנת הקמח

בתל דן נמצאו שרידים של כמה טחנות קמח שניצלו את שפיעת המים העזה להנעת אבני ריחיים לטחינת קמח. הטחנה הנראית כיום במסלול הטיול היא המאוחרת שביניהן, והיא פעלה עד לשנות ה-60. הטחנה שומרה ונעשו בה עבודות לייצוב הקירות שהיו בסכנת התמוטטות.

<p>גם אמת המים המובילה מים לטחנה שומרה, והיא מובילה עתה מים גם לאזור בשמורה שלא זרמו בו מים שנים רבות.</p>	
<p>מוזיאון בית-אוסישקין של החברה להגנת הטבע בקיבוץ דן הוא מרכז לטבע ונוף הייחודיים והמרהיבים של אצבע הגליל: עמק החולה, ארץ-מקורות-הירדן, הגליל, הגולן והחרמון. היוזמה להקמת המוזיאון באה בעקבות התכניות ליבוש החולה בראשית שנות ה-50, מתוך חשש שהתערור, שמא יעלם חלק מהנוף ומעולם החי והצומח של החולה עם ייבושה. המוזיאון הוקם בידי חברי קיבוץ דן בראשותו של אלימלך הורביץ, והמימון להקמתו הושג בעזרת הקרן הקיימת לישראל, כמפעל הנצחה לזכרו של מנחם אוסישקין, שעמד שנים רבות בראש הקרן.</p> <p>במוזיאון החי והצומח מוצגים אוספים של פוחלצי בעלי חיים - דגים, פרפרים, זוחלים, דו-חיים, עופות ויונקים.</p> <p>מבנה המוזיאון תוכנן על ידי האדריכל לאופולד קרקואר ונבנה בשנות ה-50. הוא נבנה מאבנים שהובאו למקום מהכפר הערבי הנטוש הונין שבכרס רמים, ועובדו בידי סתתים מירושלים. בשל צורתו הייחודית הכריזה המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות על בית אוסישקין כמבנה לשימור.</p> <p>המוזיאון הוא נקודת ההתחלה הצפונית של שביל ישראל.</p> <p>כיום מנוהל המוזיאון בידי החברה להגנת הטבע, בעזרת המועצה האזורית הגליל העליון, משרד החינוך ומשרד התרבות והספורט.</p> <p>אברהם מנחם- מנדל אוסישקין</p> <p>נולד בשנת 1863 בעיירה דוברובנה שברוסיה הלבנה, למשפחה חב"דית. אמו הייתה בתו של הנצי"ב – ר' נפתלי צבי יהודה ברלין שהיה ראש הישיבה בוולוז'ין, ואביו חסיד חב"ד גדול בתורה.</p> <p>בילדותו עברה משפחתו למוסקבה. כבר בתור נער, שאלת הזהות היהודית- לאומית בערה באוסישקין, והוא הקים אגודה של עליה לארץ, שהתאחדה עם תנועת ביל"ו. הוא הפך לאחד מראשי התאחדות אגודות חובבי ציון באזור מוסקבה, שדגלו בעלייה לארץ-ישראל והתיישבות בה.</p> <p>בשנת 1896 נפגש אוסישקין עם הרצל בווינה והתרשם מאוד מספרו "מדינת היהודים". בקונגרס הציוני הראשון נבחר להיות "מזכיר לעברית" והשתתף בוויכוח על נוסח תכנית בזל. בקונגרסים הבאים היה לחבר ה"ועד הפועל הציוני" – ה"ממשלה" של התנועה הציונית.</p> <p>אוסישקין פעל רבות להחדרת השפה העברית ונתמנה למורשה הציוני של כל רוסיה הדרומית. בעקבות הזעזוע מפרעות קיישינייב, שהיה עד להן בשנת 1903, ערך אוסישקין ביקור ארוך בארץ ישראל כדי לארגן ולאחד את היישוב היהודי. ביוזמתו נוסדה בזכרון יעקב "הכנסייה הארצישראלית" בה השתתפו 67 אנשי היישוב היהודי</p>	<p>מוזיאון בית אוסישקין</p>

<p>בארץ. הניסיון נכשל אך למרות זאת הצליח אחוד המורים ונוסדה בעזרתו "הסתדרות המורים." משהתפרסמה "תכנית אוגנדה", אותה הציע הרצל, עמד אוסישקין בראש מתנגדיה ונאבק כדי לסכלה. הוא קרא להתיישבות יהודית בארץ ישראל בלבד, והקריאה התקבלה לבסוף בקונגרס הציוני השביעי ב-1905.</p> <p>ב-1918 עמד בראש "ועד הצירים" על מנת לארגן את היישוב ולקשר בינו לבין השלטון הבריטי בארץ, היה בעל השפעה בייסוד "הוועד הלאומי" ופעל רבות למען החדרת השפה העברית כלשון לאומית רשמית. יחד עם חיים ויצמן פעל להקמת "האוניברסיטה העברית" בירושלים. בפברואר 1919 ייצג את התנועה הציונית בוועידת ורסאי בפריז, שם נשא נאום בעברית שעורר הד רב, בו קרא להקמת מדינה יהודית.</p>	
<p>הידרולוגיה נחל חרמון מנקז את המדרונות הדרומיים של הר החרמון וצפון הגולן, ובהם הנחלים סער, שיאון וגובתה, פרע ועין חילוה. רוב המים נובעים במעיינות שלמרגלות מערת בניאס, והם זורמים בטמפרטורה נמוכה, כ-15 מעלות, במשך כל ימות השנה. נחל החרמון מתחיל את דרכו למרגלות הר החרמון. ההר הענק סופג את מי הגשמים והשלגים המחלחלים אל אבן הגיר עד שהם פורצים למרגלותיו, במעיינות היוצרים את מקורות הירדן: דן, חרמון (בניאס) וושניר (חצבני). נפח הזרימה השנתית שלו מסתכם בכ-125 מיליון מ"ק מים (רוב מימי הירדן). אפיק הנחל יורד ב-190 מ' לאורך כ-3.5 ק"מ בזרימה חזקה, המסייעת למימיו להתחתר וליצור קניון, אשדות ומפלים. מגוון איכויות המים, הבדלי הגבהים והמפנים, האיונים הקטנים באפיק הנחל, וכן הטמפרטורה הנמוכה הקבועה של המים, כ-15 מעלות, תורמים ליצירת בית גידול מיוחד של צמחייה עשירה ובעלי חיים למיניהם.</p> <p>תולדות העיר פניאס בתקופות המקראיות לא ידוע על ישוב במקום, אך קרמיקה מקראית שאותרה במקום מלמדת על נוכחות כבר אז. מיהו האל פאן? אל הרועים פאן נודע במיתולוגיה הרומית גם כפאנוס. הוא מתואר בדרך כלל כ"סאטיר" – חצי גוף תחתון כתיש, וחצי גוף עליון כאדם, אך עם קרניים וזקן תיש. הוא נודע ביכולתו לשעשע, ואביו, הרמס השתמש בו בנעוריו לשעשע האלים, אך בהמשך פאן ירד לארץ והיה לחלק מפמליית דיוניסוס. הוא נודע כרודף נשים, ובעיקר נימפות, אך הייתה זו התאהבות חד-צדדית. כשהתאהב בניפמה סיריניקס באופן חד-צדדי, פנה לאלים לעזרה, אך הם הפכו אותה לקנה. באבלו חתך את הקנה לגדלים שונים ויצר מהם חליל ("חליל פאן", או "סיריניקס"). כאשר הצליח לממש את אהבתו לנימפה פיתיס, בוריאס (אל הרוח הצפונית) הרג אותה כיוון</p>	<p>שמורת בניאס (נחל חרמון)</p>

שחשק בה גם כן.

במקום מותה צמח עץ האורן אשר מאז הוא מקודש לפאן.
פאן התגורר במערות, יערות, ומקומות שוממים, וכאשר נתקלים בו בפתאומיות, חווים פאניקה.

כך גם כאשר שומעים קולות מוזרים ומעוררי אימה, במיוחד בלילות.
פאן נחשב גם לפטרון האהבות הבלתי ממומשות – הומוסיוס ואהבות נעורים.

מה לפאן ולפניאס?

אולי מקור **הלניסטי**: יתכן שחיילים מצבאו של אלכסנדר מוקדון שמוצאם מארקדיה התיישבו במקום (333 לפנה"ס) ואז פיתחו פולחן פאן במקום.
אולי מקור **תלמי**: לתלמים היה מתחם פולחני לפאן באלכסנדריה ובמצרים העליונה.
יתכן כי הם פיתחו את הפולחן במקום במהלך שליטתם באזור במאה ה-3 לפנה"ס.
אולי הדבר נעשה בימי תלמי ה-II, אשר ייסד את עכו-פתולמאיס, ואת פילדלפיה-עמאן, והוא עשה זאת בתגובה לפולחן השמי שנהג בתל דן השכנה.
ההיסטוריון **פולפיוס** כתב בשנת 198 לפנה"ס על **קרב פאניון**, שנערך בשנת 200 לפנה"ס, בין בית תלמי לבית סלבקוס, ובעקבותיו עברה ארץ ישראל לשליטת הסלבקים.
הוא תאר את רחבת האל פאן והנימפות כמקום שנקרא **פאניון**, שיש בו מערה, והוא לרגלי מקום גבוה.

פאן = שם האל, נאון = המקום הקדוש לו.
בשנת 200 היה כאן כבר פולחן לאל פאן, לכן אפשר להניח שהפולחן התחיל במאה ה-3 לפנה"ס.
קדושת המקום החלה כנראה להתפתח בשל המערה הניסית שכך מתאר אותה **יוסף בן**

מתתיהו:

"שם מתרומם אחד מראשי ההרים לגובה אין חקר ובצלע ההר מלמטה נפתח פי המערה עוטה סבך, ובתוך המערה בקיע לתהום עמוקה מאד, והיא מלאה מי מנוחות, וחוקרי עומק המים לא יכלו להגיע עד תחתית המצולה גם בחבל ארוך מאד. מירכתי המערה הפונים החוצה פורצים מעיינות ושם מוצא הירדן לדעת אחדים" (מלחמות היהודים א כא ג 404).

פולחן התקיים במקומות בעלי עצמה, גם במעינות.

גם **דן** הייתה מרכז פולחני ישראלי וגם היה בה מקדש הלניסטי – פולחן שהתקיים כנראה למעלה מ-100 שנה.

החרמון הוא הר קדוש (חרם = קדוש).

בתקופה הפגנית הייתה התייחסות פגנית למים במרחב.

יוסף בן מתתיהו כתב **שפיליפוס** בדק את המים בברכת רם, זרק מוץ – שהופיע בבניאס (דבר שהוכח מדעית כלא נכון).

בראש הר חרמון הקימו תושביו הקדומים מקדשים **לבעל גד**, הנקרא על שם ההר גם: **בעל חרמון** (**צ'ארלס וורן** גילה מקדש בהר בשנת 1869).

כל האדמות למרגלות החרמון עובדו, ומהתקופה הרומית נמצאו באזור 30 מקדשים.
הבניאס היה חלק מהתופעה. לפי **צבי מעוז**, מקבץ גדול של מקדשים כמו בבניאס לא מכירים ממקום אחר.

לפי **פלביוס** המים יצאו מהמערה, וכיום המים זורמים מתחת למערה, וקרקעית המערה מוצפת.
האזור פעיל טקטונית ולכן ייתכן שנקודת היציאה זזה.

לפי פלביוס המערה הייתה עמוקה. זרקו פנימה עזים, אם העז התרסקה וראו סימני דם על הסלעים – זה היה סימן רע שהקרבת לא התקבל; אם העז נעלמה – ידעו שתבוא ברכה, יהיה פיריון בעדרים.
בשלהי המאה ה-2 לפנה"ס כנראה עברה פניון לשליטת **היטורים**, שכן בשנת 36 לפנה"ס היא נמסרה ל**קלאופטרה**, אשר החכירה אותה לזנודורוס היטורי בשנת 23 לפנה"ס.

לאחר מות זנודורוס בשנת 20 לפנה"ס, אוגוסטוס העניק אותה עם הטרכון, הבשן, והגולן להורדוס (קדמוניות היהודים טו 354-364).

בני יטור מוזכרים במקרא "הנבטים של הצפון", שניהם ממוצא ערבי. היטורים היו עובדי אלילים.

נמצא מקדש יטורי בהר סנאים, ובצפון הגולן ביער אודם נמצא יישוב יטורי – **חורבת רֶהֶבְנָה**. **באב אלהווא** אף הוא חורבה יטורית.

היטורים היו עובדי אלילים ומגדלי עדרים, והאל פאן היה אל הרועים. בתקופתו של הורדוס, בניאס החליפה את תל דן כישוב מרכזי באזור. לדעת **בן דב** כיון שה"פקס רומנה" ביטל את הצורך בביצורים.

אוזביוס כתב בתחילת המאה ה-4: "כפר דן נמצא שלושה מילים מקיסריה פיליפי" – דהיינו הדין נמצא כבר בפריפריה של בניאס.

הורדוס קיבל את בניאס בשנת 20 לפנה"ס, **פלביוס** כותב: בשנת 17 למלכותו, והוא התחיל לבנות את האזור.

פיליפוס, בנו של הורדוס, ירש מאביו את הצפון, וייסד את העיר **פאניאס** בשנת 2 לפנה"ס, בירת ממלכתו, וקרא לה "קיסריה פיליפי" (קדמוניות היהודים יח ב א). קיסריה – לכבוד הקיסר, פיליפי – ע"ש פיליפוס עצמו. האתר מוזכר בשם זה גם בברית החדשה.

עד שנת 93 לספירה הייתה העיר בירת הממלכות של **פיליפוס** (3 לפנה"ס – 34 לספירה) ו**אגריפס השני** (הנין של הורדוס, 54-96 לספירה), במקביל לתקופת הנציבים השנייה, ששלטו מקיסריה (כשפיליפוס מת קיבל אגריפס ה-I, נכדו של הורדוס, את המלוכה, מלך על כל ישראל, ועבר לירושלים).

אגריפס השני ישב כאן 45 שנים, והיה מלך עשיר. בתקופה הרומית והביזנטית, (מהמאה ה-1 לפנה"ס ועד לשנת 630 לספירה) הייתה פניאס עיר עצמאית, שהשתייכה לפרובינקיה **פיניקיה**. שטח העיר היה עד 1,000 דונם. בראשית המאה ה-4 לספירה, בד בבד עם עליית הנצרות, החלה פניאס לשנות את אופייה. הפולחן הפגני לכבודו של האל פאן פסק, המקדשים נעזבו, אך העיר פניאס המשיכה לשגשג. נוספו בה רחובות, וארמון אגריפס השני הפך לבית מרחץ.

בתקופה הערבית הקדומה (משנת 630 לספירה) הייתה עיר משגשגת, שתושביה עסקו בעיקר בחקלאות.

בימי השלטון הצלבני (בשנים 1142-1187) והשלטון האיובי-ממלוכי (1187-1917) מעמד העיר הידרדר עד שהפכה לכפר חקלאי קטן.

במאה ה-10 לספירה, בעקבות גלי הגירה של מוסלמים, התחדש היישוב, שנקרא מאז **בניאס**. לבניאס באו גם יהודים, שהתארגנו בשתי קהילות: ירושלמית ובבלית. באותם ימים היה בבניאס גם **מרכז קראי** חשוב, ונמצאו בו שלושה בתי כנסת. הצלבנים ראו באזור בניאס גבול טבעי בין ממלכתם בארץ ישראל לממלכה המוסלמית, שמרכזה היה בדמשק.

בניאס נחשבה לנכס אסטרטגי, לאור מיקומה על אם הדרך מצידון וצור לדמשק. בתגובה לכיבוש הגליל בידי הצלבנים (1099), ביצרו המוסלמים את בניאס. העיר נמסרה לידי אנשי **כת האיסמעיליה**, אך בעקבות סכסוך מוסלמי פנימי, מסרו האיסמעילים את בניאס לצלבנים בשנת 1129.

בסופו של דבר לכדו אותה המוסלמים מחדש בשנת 1132.

לאחר שסלאח א-דין הביס את הצלבנים בקרב קרני חיטין (1187), ירדה חשיבותה של בניאס. הממלוכים עוד ביצרו את העיר, אך לבסוף נטשו את מצודת העיר, ועל המקום השתלטו שייח'ים בדואים תקיפים.

העיר הגדולה הפכה לכפר קטן, שהתקיים עד כיבוש האזור בידי צה"ל בשנת 1967.

תקופות באתר בניאס

תקופה	תאריך	אופי היישוב
העות'מאנית	1516-1917 לספירה	כפר
הממלוכית	1291-1516 לספירה	עיר מבוצרת
הצלבנית והאיובית	1099-1291 לספירה	עיר מבוצרת
האסלאמית הקדומה	639-1099 לספירה	עיר
הביזנטית	324-638 לספירה	מרכז עירוני מבוצר
הרומית המאוחרת	עד 324 לספירה	עיר מרכזית
הרומית הקדומה	מ-37 לפנה"ס	עיר מרכזית

מקדש האל פאן

ברחבה 6 מקדשים האחד לצד השני, שמתקדמים כרונולוגית: המערבי הוא הקדום ביותר, ובין הראשון לאחרון כ-200-300 שנים. הראשון נבנה ע"י הורדוס בשנת 19-20 לפנה"ס, והאחרון נבנה במאה ה-3 לספירה.

ממערב – **המקדש הראשון** שנבנה ע"י הורדוס בשנת 19 לפנה"ס, מקדש "כולו שיש לבן" אותו הוא הקדיש לקיסר הרומי אוגוסטוס. לפי **צבי מעוז**, במקדש הורדוס לאוגוסטוס יש נישות בקיר, שבהן כנראה הוצבו פסלים. חזית המקדש פונה דרומה. המעיין יצא מהמערה וזרם מתחת למקדש. **אהוד נצר** זיהה את המקדש 100 מטרים מערבה, שם נמצא **אופוס רטיקולטום** ("מעשה רשת") – קירוים במעויינים, הרודיאני (נמצא גם בארמון הורדוס ביריחו).

במטבעות בניאס של פיליפוס מופיע מקדש עם מדרגות עולות, ו-4 עמודים בחזית. מצפון למקדש מערה מלאכותית – **מערת האל פאן** מהמאה ה-1 לספירה. (בנו אותה הנכד והנין של הורדוס) אגריפס הראשון והשני. כבר במאה ה-1 לספירה נוספה ממזרח למערה הגדולה רחבת חצר שהוקדשה לפאן ולנימפות (לפי כתובת על הקיר). שברי סירי בישול וכלי יבוא רבים מעידים על סעודות פולחניות בעלי אופי מפואר במקום. הגומחות החצובות-בנויות הן תוספות לאחר 70 לספירה. **בטבולה אנסטה** מעל למערה נחקק ביוונית: "אלה זו מוקדשת לדיופאן, מאהבה של ההד, [ע"י] הכהן ויקטור בן ליסימכוס".

- **"דיופאן"**: זהו תוארו של פאן בארקדיה, לפי כתובות ממטבעות משם.
- **מעוז ואיזק** מציעים שהכוונה לציין את פאן כבנו של זאוס, יחוס משפחתי לא ממש מוכר (הוא בנו של **הרמס** ברוב המקורות).
- **"מאהבה של ההד"**: לפי הסיפור המיתולוגי כשפאן חיזר אחרי **אקו**, ומשלא נענתה לו הוא שיסע בה את כלביו, ומאז שומעים רק את קולה (ההד).
- מול המערה התגלה ריצוף בין שתי שכבות – מימי אגריפה הראשון והשני. בשנת 142 לספירה חצב **ויקטור בן ליזימיכוס** שתי גומחות נוספות.

חצר נְמִזִּיס

ממזרח למקדש זאוס חצר שלפי כתובת בקיר מנגד הוקדשה לנמזיס, אלת הנקמה והצדק האימפריאלי. החצר מרוצפת לוחות אדום-לבן בדגם שחמט. הכתובת: לצד נישה בחלק תחתון של סלע: "לישועת אדוננו הקיסרים הקדיש טיטיאנוס הכהן לאל פאן את פסל הגבירה נמזיס, ואת ההיכלית שלה, שנעשתה ע"י חציבת הסלע שלמטה ואת סורג הברזל, שנת 180, חודש אפליוס". מעל הכתובת הקודמת: "אגריפס בן מרקוס, ארכון, בשנת 223, לאחר שקיבל הוראות אלוהיות בחלום, הקדיש את האלה אקו, יחד עם אגריפאס אשתו, וארגיפינוס ומארקוס ואגריפס, חברי מועצה, ואגריפינה ודומנה ילדיהם". הכתובת מלמדת שלעיר היה מעמד פוליס במאה ה-3. המטבעות במקום ברובם אינם בעלות אופי מקומי.

בניאס בעת החדשה

בשנת 1923 החליטה ועדה בינלאומית כי הנחל עצמו יישאר בשטח המנדט הבריטי בעוד שהכפר והמערה יהיו בשטח המנדט הצרפתי (ובמשתמע, חלק מסוריה). מלחמת העצמאות קיבעה מצב זה, כאשר רק חלקו הדרומי של הנחל נותר בשליטה ישראלית. הסורים השתלטו על חלקו הצפוני של הנחל, שהוגדר בהסכם שביתת הנשק עם סוריה כאזור מפורז. בשנת 1964 ריכזה סוריה ציוד הנדסי כבד באזור, והחלה במפעל שמטרתו הטיית מסלול הנחל מזרחה על מנת למנוע ממימיו להגיע לישראל. ישראל התנגדה לפעולה זו, והמאבק "על מי הירדן" נמשך בגזרה, כאשר אחד משיאיו היה פעולה גדולה של צה"ל ב-12 באוגוסט 1965 במהלכה הצליח צה"ל להשמיד את ציוד ההטייה, לאחר קרב בו הופעלו ארטילריה וטנקים. הסורים המשיכו במאמצייהם, אך הצליחו לחפור רק חלק קטן מן התעלה עד שנכבש האזור בידי צה"ל במלחמת ששת הימים.

<p>טחנת הקמח מטרוף</p> <p>טחנת קמח פעילה ששימשה את הכפריים ממסעדה ומעיין קינייה, וכן טחנות הרוסות נוספות במורד הנחל (טחנת אום-רעי ליד נחל סער, וטחנת אל-מחזה וטחנת סבעה בקרבת המפל), עם שרידים ארכיטקטוניים רומיים וצלבניים.</p> <p>ארמון אגריפס השני</p> <p>במחצית השנייה של המאה ה-1 לספירה, הרחיב אגריפס השני את תחומי העיר, ולפי תיאוריו של יוסף בן מתתיהו – פיאר אותה בפסלים נאים ובמבנים מרשימים. כך הבניין שלפנינו, אשר שימש כנראה כארמון וכמרכז מנהלי. ניתן לראות שורה של קמרונות ששימשו כמחסנים וכחצרות פנימיות; אולם מלבני גדול (בזיליקה) שהיה כנראה הכס המלכותי; חדרים ואולמות. מתחת לבניין נבנתה מערכת מעברים ותעלות מים. הסיור מתחיל במעברים תת-קרקעיים. במעבר התת קרקעי – אבן ראשה מצולבת (לאורך ולרוחב). כאן רואים עיר רומית (לעומת קיסריה ובית שאן – שם רואים ערים ביזנטיות). אחד הקמרונות, שמאז שנבנה בתקופה הרומית לא זכה לשיפוץ, נושא עליו את הכביש של ימינו – הכביש שעולה מהבניאס לחרמון.</p> <p>במאה ה-3 הגיעו הביזנטים, שפרצו את הקירות הרומיים ובנו מרחצאות. הקמרונות שייכים לארמון, הצלבנים קירו את פתחי הקמרונות והשתמשו בחלק התחתון כמחסנים. מבנה הארמון השתרע על פני למעלה מ-2,000 מ"ר, והיה אחד הגדולים והמפוארים שהוקמו בארץ ישראל. במרכז הארמון – בזיליקה אזרחית. במאה ה-11 לספירה נבנה על גבי הבזיליקה מבנה בגודל 18X12 מטרים עם אפסיס לכיוון דרום. צפירים מזהה אותו כמסגד, וטוען שהמבנה היה הן בית כנסת והן מסגד. במבנה שני שלבים, ורואים כיצד אפסיס מוסב לגומחה – ארון הקודש הופך למייתראב. קיימות עדויות לקיומה של קהילה יהודית בבניאס הצלבנית. בחצר – מזרקות, בריכות וגנים.</p> <p>מפל הבניאס והשביל התלוי</p> <p>מפל הבניאס התחתן בטרורטין וזורם על הבזלת. מפל הבניאס הוא המפל בעל עוצמת הזרימה החזקה ביותר בישראל – הוא צונח בעוצמה מגובה של כ-10 מטרים לבריכה מוקפת בצמחייה.</p> <p>המים במפל זורמים כל ימות השנה, ומעל לבניאס נמתח שביל תלוי שאורכו כ-100 מטרים.</p>	
<p>חורבת עומרית (השם הערבי הוא עַמְרָה) הוא אתר ארכאולוגי שבו שרידי מקדש רומי המתוארך למאה הראשונה לספירה. האתר שוכן למרגלות הגולן בתחום שמורת נחל חרמון, בין היישובים כפר סאלד מזרחה ושאר ישוב מצפון, מצפון מזרח ובצמוד לקבר נבי יהודה.</p> <p>המקדש נהרס ברעידת אדמה בשנת 363 לספירה, ולאחר מכן, בראשית התקופה הביזאנטית, נבנתה בשטחו קפלה קטנה שעשתה שימוש חוזר באבניו. מזרחה – גבעת האם. מצפון – תל עזזיאת. זוהי נקודה מערבית סורית.</p>	<p>ח'רבת עומרית</p>

בסוף שנות ה-90 ביקש אנדי ווטרמן מקולג' מקאליסטר לחפור אתר ששורשיו בתקופה הפגנית, וחיפש אחר המעבר לתקופה הרומית.

מוטי אבינועם, מומחה רומי-פגני, ביזנטי-נוצרי, שלח אותו לכאן. בשנת 1999 החלו לחפור בראש הגבעה, עלו על המתחם, והבינו שהיה מקדש. החפירות נמשכות כבר יותר מ-10 שנים, וגם כשנפלו קטיושות המשיכו לחפור. אמיר דרורי (מנכ"ל רשות העתיקות) טוען שזו הצלחה פוליטית שחופרים אמריקאים חופרים מעבר לקו הירוק. במקום התגלו שלושה מקדשים, כולם מהתקופה הרומית.

1. **הראשון** – במה קטנה עם מדרגות אותנטיות עם מעקות בצדדים, סטוקו, אדנים, אלמנטים דקורטיביים, מתוארך למאה 1 לפנה"ס עד 60-50 לפנה"ס, על הגבול בין הלניסטי לרומי. לא ברור מי בנה את האלמנט הראשון. אולי היטורים – עם ממוצא ערבי שחי על מורדות החרמון. אין יישוב מהתקופה, רק אתר פולחני, שכנראה הגיעו אליו 1-2 פעמים בשנה.
2. **השני** – 50 שנה מאוחר יותר, 20-10 לפנה"ס, נבנה עליו הקיר הרחב מסביב לבמה, עד לחלק ממערב. במקום זה שלט הורדוס. קיר אחד שבר במה שממשיכה למערב. במקדש התגלו ממצאים שמזכירים מתחמים שנבנו ע"י אנשיו. הקיר, סיתות האבנים, סטוקו, פרסקאות קטנות שמוגנות ע"י ארגזי העצים – זו בנייה הרודיאנית.
3. **השלישי** – בשנת 100 לספירה הרחיבו את המקדש והוסיפו קיר נוסף. ההרחבה בתקופת טריאנוס – פולחן הקיסר.

לפי הספרות, המבנה הראשון שנבנה בבניאס הוא מבנה שהורדוס הקדיש לאוגוסטוס. אוגוסטוס נתן להורדוס שטחים, והורדוס בנה לכבודו שלושה מקדשים:

- בקיסריה
- בסבסטיה שבשומרון
- ליד פניאס

הרחוב שאנו עומדים עליו ממשיך מזרחה, ופוגש דרך שעולה לבניאס, 1.5 ק"מ מבניאס. אולי זה המקדש שבנה **לאוגוסטוס**? זו אלטרנטיבה שלישית למיקומו של המקדש שבנה הורדוס לאוגוסטוס:

1. צבי מעוז – על פתח מערת פאן בשמורת הבניאס.
2. אהוד נצר – 70 מטר מזרחית למערת פאן בשמורת הבניאס, במקום שנחשף אופוס רטיקולום.
3. אנדי ווטרמן – כאן. האופציה חדשה.

את רחבת המקדשים בבניאס רואים רק כשמתקרבים אליהם, והורדוס לא נהג להסתיר מקדשים. את המקדש הזה רואים מרחוק.

לימים מקום זה הוליד יישוב, כמו גם בבניאס, שהמשיך לתקופה הביזנטית, והתרחב עד לערוץ הנחל.

שרידי יישוב נמצאו ליד עץ האלה הארצישראלית. יש גם קפלה על הרחבה המרוצפת. לא ידוע עד מתי התקיים היישוב.

הכותרות הקורינתיות הן מהתקופה הרומית.

עד עכשיו לא נמצאו מקדשים פגניים בישראל, וכאן יש שרידים.

אנדרטת
אסון
המסוקים

בליל הרביעי בפברואר 1997, התנגשו שני מסוקי יסעור של חיל האויר שהיו בדרכם לפעילות מבצעית בלבנון מעל שמי שאר ישוב. באסון נהרגו כל 73 הלוחמים ואנשי צוות האויר. מסוק אחד התרסק בתוך מושב שאר ישוב והשני מעט מערבה, ליד נחל דן וקיבוץ דפנה.

האסון אירע בשעה 19:07. ההערכה היא שהמסוק המוביל החל להסתובב ומסיבה כלשהי פגע בו הרוטור הראשי של המסוק השני.

המסוק הפוגע צלל מיד מטה והתרסק על יובל של נחל דן.

המסוק שנפגע נכנס לסחרור, המשיך לטוס עוד 3 או 4 שניות ואז התרסק בקצהו הצפוני של המושב שאר-ישוב, בבית המשמש בדרך כלל כצימר לאורחים.

למרבה המזל הוא היה ריק באותה עת.

בשני המסוקים הייתה תחמושת רבה, אשר הגבירה את עוצמת הפיצוצים.

גם מכלי הדלק המלאים החמירו את עוצמת האש והתופת.

המשפחות השכולות הציבו אבנים לזכרם של הנופלים בשטח הבית הפרטי, אולם לא ניתן היה להקים שם אתר לאומי.

לכן הוחלט להקים את אתר ההנצחה בשטח החקלאי של קיבוץ דפנה, שקיבל תמורתו שטח חלופי. התכנית נמסרה לרמי פלדשטיין, פסל, אמן ואדריכל.

רמי נסע ברחבי הארץ כדי למצוא 73 אבנים דומות, בנות כ-14 טון כל אחת.

כל האבנים בגובה דמות אדם, והן דומות זו לזו אך באותה מידה גם שונות, ומסמלות את ייחודו של כל אחד מהם.

רמי גר ביישוב מנוף שבמשגב, ראה שביישוב רקפת מתבצעות עבודות פיתוח, ולקח משם אבנים והציב כאן. אין כיתוב על האבנים.

במקום זה הוקם בשנת 1998 אתר ההנצחה שראשיתו של ב-73 אבנים במסגרות ברזל, כמספר הנופלים, שנתלו על ענפי העץ על פלג הדן שליידו התרסק אחד המסוקים.

על כל אבן שם של אחד ההרוגים.

בכניסה לאתר מונח סלע גדול ועליו לוחות זכוכית בהן מצוינים שמות 73 החללים, דרגתם, שיוכם הצבאי ומקום מגוריהם.

בצידו השני של הסלע לוח זכוכית נוסף המתאר את האירוע על גבי מפה.

מהסלע נבנה שביל ישר וארוך בו נכנסים המבקרים אל לב האתר.

במרכזו, נחפרה תעלת אבן בה זורמים מים עד הבריכה העגולה שבסופו, שתחתיתה מרוצפת באבני בזלת שחורות.

בהיקפה של הבריכה עולות מן המים שתי שורות של אבני בזלת רבועות, על כל אבן שם של אחד הנופלים.

המדשאה שמסביב לבריכה נחצית על ידי שבילים שיוצאים ממנה לכיוון קצה המדשאה, ובכך מקנים לשטח מראה של להבי מסוק.

עלות ההקמה הכוללת של האנדרטה הגיעה לכ-3 מיליון שקלים.

המימון בא מכיסם של ההורים השכולים, המדינה וכן קבלנים שעבדו בהתנדבות.

במהלך העבודות התגלה כי חסר סכום כסף גדול – סכום שהשלים איש העסקים **ארקדי גאידמק**.

מה שמייחד את אנדרטת אסון המסוקים, להבדיל מאתרי הנצחה אחרים, הוא היותה סוג של פארק. המקום מזמין טיול רגלי באוירה פסטורלית ומנוחה בפינת ההתייחדות על נחל ליש, הזורם ונשפך

בהמשך לנחל דן.
יש מקום ישיבה לקבוצות, ניתן לנהל שיחה והדרכה, או ללכת לאורך אמת המים הזורמים ובין האבנים הגדולות ובריכת השמות.